

*Amics de l'Art Romànic
del Bages*

Butlletí núm. 57 - OCTUBRE de 1989

*Vista lateral del pont sobre el riu llobregat, a Vilomara.
(Fotografia: Arxiu F. Villegas)*

- Antecedents pagans en la iconografia mariana?

EDITORIAL (1)

Una vegada més, i de la mà de la Diputació de Barcelona, una obra monumental del Bages serà restaurada. Aquest cop li pertoca a l'històric pont de Vilomara, obra de la qual tenim referències d'almenys del segle XIII.

El projecte, de més de vint milions de pessetes, ha d'estar enllestit en el curs de tot un any. Abasta la seva total restauració i la investigació de l'estructura per assegurar-ne la seva conservació il·limitada i la utilització de materials adequats a aquest fi. Per aconseguir-ho, s'haurà de fer una excavació a l'edifici, tal com ja es va fer a d'altres dos ponts també restaurats darrerament: el de la Pobla de Lillet i el de Castellbell i El Vilar, també a la nostra comarca de Bages.

Amb aquesta elaboració de treball, hom pensa definir la llargària exacta que tenia la construcció, ja que es creu, que el pont pot ser més llarg del que ara es veu. També podrà provar-se l'evolució que ha tingut al llarg dels segles, des de la seva construcció medieval.

Aquesta obra de l'enginyeria del principi del gòtic català pertany al municipi de Manresa, i era de cabdal importància per creuar el riu Llobregat; permetent la comunicació cap a Barcelona, via el camí ral que passava pel coll de Davi. L'aspecte actual és producte d'una profunda restauració que se li va fer a primers del segle XVII, poc després que una riuada se n'emportés una bona part.

Cal felicitar-nos per aquesta iniciativa institucional, que llargament venien reivindicant els veïns de la població de El Pont de Vilomara, ja que aquesta construcció dóna nom al seu municipi, malgrat que com s'ha dit, pertany als límits del nostre.

Francesc Villegas

Nota (1)

A partir d'ara, segons es decidí en Junta, totes les editorials aniran signades per la persona que les elabori, a excepció de les editorials de fons o específiques que indiquin el parer majoritari de la Junta en representació de l'Entitat.

ANTECEDENTS PAGANS EN LA ICONOGRAFIA MARIANA?

Molt s'ha escrit i possiblement molt s'escriurà encara sobre la qüestió de si la iconografia mariana presenta o no manlleus d'iconografies precristianes.

D'antuvi no cal oblidar que el Cristianisme és una religió jove, molt jove, que s'obre al món de la conca de la Mediterrània on hi ha arrelades unes creences i uns cultes ancestrals que no es poden deixar de banda del tot. Sempre les tradicions i creences populars acostumen a ser prou fortes i difícils de fer canviar, i, sobretot, quan es tracta de concepcions i mentalitzacions religioses.

Les creences i cultes a la Mare-Terra i a les deesses de la fertilitat i de la fecunditat, com ara: Àrtemis, Hera, Cíbele o Isis, en certa manera era lògic i natural que per sincretisme religiós passessin en més o menys incidència a formar part de les creences i cultes a la nova divinitat, a la Theotokos, a la Mare de Déu. Oi més si tenim present que en força casos el culte a Maria s'implantà en llocs on anteriorment hi havia hagut temples o llocs de celebració de cultes o deesses paganes.

Així, per exemple, Efes, ciutat en la qual, segons la tradició, morí la Verge Maria després de passar-hi els darrers anys de la seva vida. Efes fou un cèlebre lloc de culte i de grans pelegrinatges al famós temple de la Gran Deessa Àrtemis, la gran Deessa-Mare, la deessa de la castedat.

En general, en parlar d'Àrtemis d'Efes, s'acostuma a identificar amb la coneguda iconografia de la deessa representada dempeus, hieràtica i encotillada dins una mena de vestit ornamentat amb tot d'ani-

mals i amb el pit cobert per una gran quantitat de sines. Òbviament es fa difícil acceptar que aquesta iconografia pogués arribar a influir en la iconografia de Maria. Però del s. VI a C. es coneix una estàtua d'Àrtemis, representada asseguda. Fou trobada a les ruïnes del IV temple bastit pel rei de Lídia, Cressus (561-546 a C). També hi ha constància d'una estàtua de fusta dura, de cedre o de banús, molt negra segons Plini, a còpia d'ésser untada amb oli (1). És possible que aquests tipus iconogràfics d'Àrtemis asseguda hagin pogut influir en la iconografia de maria.

D'altra banda, tenim una estàtua de terra cuita procedent del santuari ctònic d'Agrigent, avui conservada al Museu Arqueològic d'Agrigent (Sicília) (2); pel vestit decorat amb caps d'animals (potser braus) podria tractar-se d'Àrtemis, tot i que ens fa dubtar el seu somriure; Àrtemis sempre ha estat representada amb una mirada seriosa, hieràtica. (Podria ésser Cíbele? (fig. 1).

Deixem Àrtemis i passem a Hera, esposa de Zeus, protectora del matrimoni, de la fecunditat i protectora de les parteres. De les diverses representacions conegudes d'aquesta deessa asseguda, per nosaltres la que més s'escau a una Verge Maria és l'exemplar de terra cuita que hi ha al Museu de Paestum (Salern) (2). La deessa, asseguda i hieràtica, sosté amb la mà dreta una magrana, símbol de la fecunditat (i més modernament símbol de l'Església com la pinya, pels molts petits fruits dins d'un sol cos). Cal remarcar l'extraordinària semblança en la forma de sostenir la magrana aquesta estàtua (Fig. 2) i la forma de sostenir la bola que porta la Verge de Montserrat; sense però oblidar l'analogia en les

devocions a la una i l'altra: protecció del matrimoni, fills i ajut en el part.

En arribar el cristianisme a Paestum, establí el seu primer lloc de culte en un dels temples d'Hera existents a la ciutat. Sembla que no pot haver-hi cap dubte en acceptar la transferència de simbolisme i d'iconografia entre Hera i les Verges de la magrana, com ara la Madonna del Granato de Capaccio Vecchio situat a les envistes de Paestum, o amb la Verge de la Magrana de Catllar, posem per cas.

També hem de parlar d'Isis. D'entrada direm que moltes de les característiques del seu culte les retrobem en el culte cristià: el costum de les làmpares votives, l'ús de la purificació per l'aigua, l'encens, la tonsura dels seus sacerdots, les solemnes processons, etc. A Isis se l'anomenava Nostra Senyora Estrella de la Mar, era la protectora dels mariners; també se l'anomenava Verge Immaculada, i al seu fill Horus, el Bon Pastor. Hi ha doncs, com podem veure, unes molt concretes analogies amb les creences i cultes cristians.

Segons la història de Luci Apuleu (125-180 dC) "Metamorphoseon libri XI o Asinus aureus", Isis esdevingué la Deessa Universal: "Jo sóc adorada per l'Univers enter, sota formes diverses i cerimonials distints i amb mil noms diferents. Els frigis em diuen Deessa-Mare; els atenencs, Minerva; pels xipriotes són Venus; entre els cretencs, són Diana; entre els sicilians Proserpina; pels ciutadans d'Eleusis són l'antiga Ceres. Uns em diuen Juno, d'altres, Bellone, aquests Hècate i aquells Deessa de Rahmonte. Però els pobles d'Etiòpia, d'Àsia i els egipcis, per la seva antiga saviesa em serveixen en el meu veritable culte i m'anomenen amb el meu ver nom: Reina Isis".

Una interessant iconografia d'Isis és la

de la deessa alletant el seu fill Horus, d'aquí que Isis amb el seu nodrissó, "mare de la natura, primera entre els moradors del cel, mestressa de tots els elements" en paraules d'Apuleu, no pot fer estrany que s'hagi considerat com la inspiradora de les Verges de la Llet. Sobretot si pensem que les primeres verges de la llet conegudes procedeixen de l'església copta, és a dir, de terres egípcies d'on procedeix Isis.

També de Cíbele haurem de transferir el seu granet de sorra en aquest barrija-barreja d'influències paganes a la iconografia mariana. El culte a Cíbele i la presència del brau van íntimament lligats, com íntimament lligades van les marededéus trobades i el brau que generalment les troba.

Moltes d'aquestes marededéus tenen en comú dues característiques essencials; per una banda, i com en el cas d'Àrtemis, no volen ser mogudes del seu lloc de troballa i, per altra banda, gairebé totes són negres. Cíbele al principi fou adorada en forma de betil, de pedra negra. De fet, totes les deesses de les quals hem tractat en un o altre moment són representades negres. Deixem de banda els matisos de si brunes o negres, no cal pas filar tan prim.

Hem pogut veure com en principi cal considerar que certament hi ha unes analogies entre la Verge Maria i les deesses precristianes. Unes analogies de tipus espiritual o culturals i unes altres de tipus material o iconogràfiques.

Quant a transferències culturals, creiem que cal acceptar que es produeix una mena de simbiosi entre les creences ancestrals i les creences cristianes, que no queda avui per avui massa ben definida quan i com es produeix, però que hi és. Pensem que és important que no podia haver-hi un buit en el pas del món pagà al

cristià; la mateixa Església n'havia d'ésser conscient. En substituir les imatges paganes per la imatge de Maria, l'home o la dona que anava al temple, i que moltes vegades era el mateix d'abans, no havia de trobar-hi grans diferències. Si davant d'Hera anava a demanar una bona collita d'espelta o un bon part, en anar davant Maria ho faria en forma semblant, amb paraules semblants i en la confiança d'ésser escoltat com abans.

Ens fa pensar que això fos així, per alguns casos coneguts que ens demostren que aquesta simbiosi tingué lloc. Per exemple, a la catedral de Metx es venerà una imatge d'Isis com si fos la Verge Maria fins al s. XVI (3). Però no cal anar tan lluny, arribem-nos a Castelló de la Plana; diu la G.E.C. que la Verge de Lledó, patrona de la ciutat, és "una marededéu trobada. És de dimensions molt reduïdes i hom la venera dins un reliquiari col.locat al pit d'una imatge més gran.

Doncs bé, M. Delcor (1) diu que l'estatuetta, d'uns 7 centímetres d'alçada, que hi ha en el reliquiari porta un braçalet ornamentat amb una destal doble i sobre el pit una estrella i que s'hi veuen unes ratlles que semblen ser lletres púniques. Es tracta, sens dubte, diu, d'una imatge d'Astarté o de Tànit. Segons sembla, en l'expansió fenícia per la Mediterrània el culte a Astarté no arribà a les colònies occidentals com Cartago i Eivissa, on fou substituït pel culte a Tànit. Per aquesta raó pensem que no es tracta d'Astarté, sinó de Tànit; per altra banda, si tenim present que la zona castellanenca fou sòlidament romanitzada i que els romans arribaren a assimilar a la cartaginesa Tànit per la seva Cíbele, pensem que queda justificada la nostra proposició de considerar que es tracta de la deessa Tànit. Tànit era una Deessa-Mare o de la fecunditat i tenia com atributs: la magrana, el colom o l'espiga de blat i era, junt amb

Ba'al Hammon, la divinitat més important de Cartago.

En resum, en 1989, encara estem superposant el culte de Tànit al de la Verge Maria. Encara es manté viu el que alguns no volen acceptar, la transferència o simbiosi cultural entre deesses i Theotokos.

Encara més. Delcor dóna un altre exemple. Conta que el Dr. E. Junyent l'any 1939 trobà al Museu de Montjuïc de Barcelona una verge romànica de tipus reliquiari que portava com a relíquia una imatge de

la deessa Tànit. Junyent ratificava la troballa en una lletra del 1972 a Delcor: "Vaig trobar una estatueta de terra cuita d'una Tànit assegurada d'uns 10 a 15 centímetres d'alçada. No puc recordar si portava l'infant a la falda, em sembla que sí, però no puc assegurar-ho".

I per raó que una flor no fa estiu ni dues primavera, el Sr. Delcor ens dóna una tercera referència i escriu que P. Delattre conta "que efectivament, els cristians de Tuníssia acceptaven i veneraven com a imatges de Maria les estàtues de Tànit trobades ocasionalment en les excavacions.

Sembla doncs prou clara la simbiosi i l'enllaç entre aquestes Tànit i aquestes Verges reliquiari.

Quant a les possibles transferències iconogràfiques, tot i les analogies que hem pogut veure entre deesses precristianes i Maria i que semblen força clares (casos Verges de la Magrana i Verges de la Llet), alguns autors qüestionen que s'hagin produït realment transferències.

Diu Grabar (4) que per representar les imatges paganes i paleocristianes s'utilitzaven els mateixos esquemes i que aquesta similitud no pressuposa que la imatgeria cristiana prengui aquests esquemes dels seus col·legues pagans, sinó que testimonia la utilització d'un llenguatge únic de les formes visuals, d'unes formes visuals corrents en el seu entorn... (?). No ho acabem d'entendre.

No veiem clar que imitar "les formes visuals corrents en el seu entorn" no sigui considerat com un repetir, com un copiar uns esquemes ja establerts per altri i propis d'un temps passat i per tant que no es consideri un manlleu, com un aprofitament d'uns esquemes establerts amb anteriori-

tat al present considerat. Per nosaltres és obvi que hi hagué un "primer" i aquest primer donà pas a un segon i a un tercer, i que la continuïtat d'aquell primer amb el seu segon i el seu tercer originà unes formes visuals **corrents** en el seu entorn,... i, perquè fossin **corrents** es necessita precisament un principi i una expansió, una continuïtat, i aquest principi en molts casos creiem que es troba en les iconografies precristianes.

Si la primera vegada que trobem una divinitat amb la magrana a la mà i amb un simbolisme concret de deessa de la fertilitat és una imatge de la deessa Hera; quan més tard trobem una Verge de la Magrana, la Verge de Catllar amb la mateixa fruita a la mà i una idèntica dedicació de protectora de la fertilitat, entenem molt clar que la segona hagi manllevat un simbolisme cultural i un simbolisme iconogràfic concret de la primera.

No podem pas deixar de banda un dels temes, potser el més discutit, el més conflictiu de la iconografia de Maria, les Verges Negres.

Però, s'han dit tantes i tantes coses de les Verges Negres que procurarem no tocar massa els aspectes més coneguts i tractats per altres autors.

Començarem per dir que des d'un punt de vista simbolista, el color negre en el seu aspecte superior, és a dir, en el seu sentit positiu, simbolitza essencialment l'estat principal de no-manifestació, de l'immortal (5) i, per tant, de la divinitat.

En el "Llibre dels Fets dels Apòstols" (Ac 19, 23-40) es conta l'aval dels argenters d'Efes com conseqüència de les prèdiques de Sant Pau que feien minvar la popularitat i les visites al temple d'Àrtemis. L'avalot fou apaivagat pel canceller de la

ciutat que entre d'altres coses digué: "Efesis ¿qui hi ha d'entre els homes que no sàpiga que la ciutat d'Efes és la guardiana del temple de la Gran Àrtemis, i de la seva estàtua caiguda del cel?".

Alguns autors han vist en aquestes paraules de "caiguda del cel" una referència que l'estàtua podia haver estat un aerolit, un betil o pedra negra que tant predicament tingueren a l'antiguitat, i que donaren peu al naixement d'una de les teories sobre l'origen de les Verges Negres. Els betils, mot derivat de la paraula hebrea Beyt-el o casa de Déu, són considerats des dels temps més arcaics com a lloc de presència divina, com a omphalos.

Acceptats els fets de: color negre = color de la divinitat, i betil = presència divina i per extensió l'existència d'imatges primitives amb betils incorporats en la seva constitució (generalment en el cap), qüestionem-nos: per què estàtues d'Àrtemis o de Cíbele, posem per cas, blanques i negres?, per què Verges Maries Blanques i Negres?

Creiem que hi ha verges blanques i verges negres pel fet d'haver-hi deesses paganes blanques i deesses paganes negres. I al marge d'acceptar en principi que les Verges Negres han de tenir un significat o un origen que avui encara se'ns escapa, sí volem dir que creiem que si no s'ha avançat més en aquest camí, és per haver emprat, en general, unes vies d'estudi diguem-ne massa sensacionalistes o un pic massa allunyades de la història de les religions pròpiament dita.

"Des de temps molt arcaics és coneguda la costum o ritus d'ungir els objectes sagrats: pedres, altars, imatges, etc., per tal de separar-les de l'ús profà i aconseguir que siguin penetrades de la força divina" (GEC). Hem vist més amunt com Lini es

refereix a una estàtua d'Àrtemis molt negra a la força d'ésser untada amb oli; sense que en aquest moment puguem donar una referència bibliogràfica concreta, sí recordem d'una forma vaga haver llegit que en alguns indrets de Catalunya o potser d'Occitània la unció d'imatges de fusta es feia amb vi o amb aigua. És possible que el mitjà, el líquid, escollit per fer la unció fos determinant en funció de la seva capacitat d'ennegriments de la fusta?, o, per contra, l'ennegriments de la fusta era en principi no prevista?... La veritat és que per les vies diguem-ne esotèriques, fins avui, no s'ha pas arribat a escatir d'una forma prou convincent el per què de les Verges Negres. Pensem fora bo eixamplar el camp d'in-

FIG. 2

vestigació per indrets més lligats directament amb l'antropologia i amb la història de les religions. És una opinió nostra és clar".

Ens hem allargat massa, clourem aquestes ratlles apuntant unes qüestions que possiblement ens ajudarien a conèixer un xic millor les nostres Verges Negres:

- Els primers en utilitzar fusta de banús foren els egipcis i els grecs al s. IV aC. Les característiques més importants d'aquesta fusta són: la seva duresa; grau higroscòpic molt petit, és a dir, no absorbeix humitat, la qual cosa evita deformacions; de gran duració, no és atacada pels insectes; fibra molt fina i compacta, que permet un alt grau de poliment. És, per tant, un material ideal per tallar estàtues. Té un problema... és de coloració molt fosca, i, en varietats africanes, totalment NEGRA...

S'ha estudiat i comprovat l'existència de Verges Negres pintades. Però s'ha estudiat si hi ha verges blanques pintades sobre materials negres?

- La majoria de deesses paganes són d'origen oriental o nord-africà, països on els pobladors presenten pells enfosquides o negres, i, per tant, les imatges de les deesses és lògic que presentin aquesta coloració. En voler introduir el culte d'aquestes deesses en pobles de pell blanca, es canvià el color de la divinitat destinada a aquests altres pobles?

- En el cas de la Verge de Montserrat, és documentat el seu color negre des de l'any 718 (6). En general, les Verges Negres d'avui ho han estat sempre, de negres?

El tema d'aquestes ratlles no tindria fi, hi ha moltes coses per esbrinar, i com a conclusió voldria dir que per nosaltres és molt clar que, en efecte, la iconografia MARIANA presenta antecedents de les deesses paganes, de la mateixa manera que presenta fortes influències de la imatgeria oficial de l'Imperi de Bizanci, però aquest és tot un altre tema.

Juli Lahosa i Beltran

BIBLIOGRAFIA:

- (1) Citat per M. Delcor. Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa. N° 14. Agost 1983.
- (2) Templi dell'Itàlia antica. Ed. Touring Club Italiano.
- (3) Las Virgenes Negras. Ean Begg. Ed. Martinez Roca, S.A.
- (4) Las vias de la creación en la iconografia cristiana. André Grabar. Alianza Editorial.
- (5) Symboles fondamentaux de la Science Sacrée. René Guénon. Ed. Gallimard 1962.
- (6) Citat per Ean Begg a "Las Virgenes Negras". Ed. Martinez Roca, S.A.

EXCURSIÓ A ANDORRA

Dos moments de l'excursió a Andorra que tingué lloc el dia 1 d'aquest mes on es visitaren les esglésies de Sant Martí de la Cortinada, Sant Miquel d'Engolasters, Sant Miquel de Caselles i Santa Coloma (Fotos: Roser Vigué)

NOTÍCIES i LLIBRES

Una història de la pintura catalana en tres volums reunirà mil anys d'art. La compilació i anàlisi és a càrrec de Joan Ainaud de Lasarte i la iniciativa correspon a una coedició de Carroggio, que distribuirà en català i castellà aquesta obra; i Skira, que la publicarà en francès i anglès. Un primer volum ha sortit ja publicat suara; el segon ho serà el 1990 i el tercer, el 1991.

* * * * *

La Conselleria de Comerç, Consum i Turisme, ha presentat recentment una nova ruta turística, la del Cister. L'itinerari, proposa la visita conjunta dels monestirs de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges. Aquest full divulgatiu inclou una descripció de les principals poblacions, les festes locals i una relació de serveis. Es distribueix gratuïtament.

* * * * *

Fa pocs dies que varen finalitzar les obres per part dels tècnics del Centre de Restauració de la Generalitat de Catalunya, de l'acondicionament de les pintures murals romàniques de l'església de Santa Maria de Barberà, a la comarca del Vallès Occidental. S'havien iniciat a principis de juliol, aplicant a les pintures del segle XII, algunes resines modernes per tal de donar-hi un color més viu.

* * * * *

Com cada any, el primer diumenge d'octubre, va celebrar-se a Santa Maria de Ferrans, església romànica de Balsareny, la festa i aplec del Roser que aplega en una missa i actes festius, un bon nombre d'amics d'aquelles contrades.

* * * * *

"Onomasticon Cataloniae" serà l'obra més ambiciosa de toponímia catalana que mai s'hagi publicat. En aquest projecte, que ara ha vist publicat el primer volum, hi ha treballat des de fa més de 50 anys, el filòleg en Joan Coromines. L'obra catalogarà i estudiarà tots els noms de lloc i de persona de l'àrea catalana. Previsiblement, tindrà 9 o 10 volums i aquest inicial és dedicat a la toponímia antiga de les Balears. Ha estat conjuntament elaborat pel mallorquí Josep Mascaró.

* * * * *

Maria Coll i Calvo, bibliotecària, a finals de l'any passat publicà un interessant llibre, que també caldria fer a Manresa, la "**Biblioteca terrassenca**" que supera les mil pàgines. És una obra exhaustiva de tot el publicat en aquella població, fins i tot la premsa i els goigs i significa una notable ampliació de la seva obra antecessora "**Aportació per a una bibliografia terrassenca**" que ja publicà el 1977.

* * * * *

Dins la col.lecció Guies del Patrimoni Comarcal, Ferran Delcampo i Jordà ha publicat "**Els castells medievals**", que recull notícies sobre 88 guaites dels castells de l'Alt Empordà.

* * * * *

"**L'arquitectura en la Història de Catalunya**" és el títol d'un magnífic llibre de la manresana M Carme Farré i Sanpera, que ha publicat recentment la Caixa de Catalunya. Es tracta d'una obra molt interessant i d'acurada edició que recull la història de l'arquitectura del nostre país, des dels primers pobladors, els grecs, els íbers, els romans, primers cristians, l'Islam, els primers comtats, el romànic, el gòtic, el renaixement, el barroc, el neoclàssic, la Renaixença, el Noucentisme, la represa i la d'avui.

* * * * *

El Museu de Valldoreix va exposar durant tot el mes de setembre i part d'octubre, una molt interessant exposició sobre "el món de la ceràmica", on es recolleix la seva història i evolució a través del temps. Una gran quantitat de peces foren exhibi-

des al nombrós públic que visità la mostra, d'una gran varietat i diversitat, que abastava des del Neolític fins als nostres dies.

* * * * *

Des del 15 d'agost darrer, s'ha obert de nou al culte l'església de Santa Maria de Balaguer, que des de 1987 era en restauració. S'ha reconstruït la cúpula i balconada, reforçat els contraforts, i arranjat el campanar, obres que han costat 22 milions de pessetes. Aquest edifici, al cim de la població lleidetana, és un dels edificis més notables del gòtic avançat del nostre país.

* * * * *

Sant Bartomeu de Navarcles, església romànica suara restaurada per la Diputació de Barcelona, ha estat presentada com a model de restauració en el simposi d'actuació en el patrimoni edificat, medieval i modern, segles X-XVIII, que s'ha celebrat a Barcelona els dies 5, 6 i 7 d'aquest mes. La mostra acollí arquitectes de tot l'estat i ha estat celebrada per commemorar el 75è aniversari del Servei de Patrimoni de la Diputació de Barcelona.

* * * * *

Durant aquest mes d'octubre s'han començat les obres d'excavació al claustre de la basílica de Santa Maria de la Seu de Manresa, prèvies a la resutauració definitiva d'aquest sector de la Seu que actualment es troba en greu estat de degradació.

Les obres són finançades per la Direcció General del Patrimoni Artístic amb la col.laboració de l'Ajuntament. La direcció de les obres anirà a càrrec de tècnics del departament de Cultura i és previst que durin entre tres i quatre mesos.

ACTIVITATS DE NOVEMBRE

CURSET DE CULTURA ROMÀNICA

Divendres dia 3

Conferència: **LA VERGE EN LA PINTURA I L'ESCULTURA ROMÀNICA**

per M. Carme Farré i Sanpera
Licenciada en Història

Divendres dia 10

Conferència: **TRADICIONS MARIANES I RELIGIOSITAT POPULAR**

per Josefina Roma i Riu
Profesora de la Universitat de Barcelona

Diumenge dia 12

EXCURSIÓ

Visita comentada de tot el dia a diversos santuaris de la Plana de Vic i Museu Episcopal.

Sortida a 2/4 de 8 del matí de la plaça Infants.
Inscripcions a Viatges Melià (C/. Born, 14).

Les conferències es faran a dos quarts de nou del vespre a la Sala d'actes de la Caixa de Pensions. (C/. A. Guimerà, 1).

Edita: AMICS DE L'ART ROMÀNIC DEL BAGES
Local: Pujada del Castell 30 Telf. 873 16 06
Coordinació: Francesc Villegas i M. Carme Torras
Col.laboracions: Juli Lahosa
Correcció: Pere Roca
Dipòsit Legal: B-35519-84
Imprimeix: Copisteria SARRIÓ

Correcció:

ÒMNIMUM CULTURAL

Col.labora:

AJUNTAMENT
DE MANRESÀ